

הרב יהודה הלוי עמיהי

מעשרות תבואה ומעשר כספים

הקדמה

חקלאי נותן מעשר ראשון ללוי (בשנים א, ב, ד, ה), ומעשר עני לעני (בשנים ג, ו)¹.
נשאלת השאלה האם הוא מחויב לתת גם מעשר כספים לעניים.

א. מקורות לחיוב מעשר כספים

1. עשר תעשר את כל תבואת זרעך

החובה לתת מעשר כספים מרווחי האדם, לא הוזכרה בתלמוד הבבלי. הוזכר בגמרא (כתובות נ ע"א) שאין לבזבז חומש, ולא נכתב שיש חיוב לתת חומש, אלא שאם רצונו של אדם לתת צדקה, אל ייתן יותר מחומש². רמז לחיוב מעשר כספים אפשר ללמוד מדברי הירושלמי (פאה פ"א ה"א, יובאו להלן) שתחילה אדם צריך לתת חומש מהקרן, ולאחר מכן צריך לתת חומש מהשכר של כל שנה ושנה. אם כן מוכח שנותנים חומש משכר כל שנה. אלא שנשאלת השאלה, מהו המקור לחיוב מעשר כספים?
התוספות (תענית ט ע"א) כתב:

הכי איתא בסיפרי: עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה, אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין? ת"ל את כל, דהוה מצי למימר את תבואתך מאי כל? לרבות רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו.

מדברי התוספות למדנו שיש חובה לתת מעשר כספים ממסחר האדם, וזה נלמד מהפסוק (דברים יד, כב): 'עשר תעשר את כל תבואתך'. חז"ל למדו מ'כל תבואתך' שיש לרבות, שלא רק מתבואה יש לתת מעשר, אלא גם מ'ריבית ופרקמטיא'.
מלשון התורה 'את כל תבואת זרעך' נלמד שאפילו גידולי גידולים חייבים (רמב"ן דברים יד, כב) בגמרא (נדרים נט ע"ב) דרשו שאם אדם זרע עשרה זרעים מעושרים, ועשה מהם מאה גרעינים, יש להפריש על כל המאה, ולא לומר 'עשרה כבר מעושרים ואפריש רק על תשעים'. אבל הספרי שהביא התוספות למד מלשון הפסוק דבר אחר, שהפסוק בא ללמדנו שגם דברים שאינם נזרעים באדמה, אלא הם 'ריבית ופרקמטיא', יש לתת מהם מעשר כספים.

1. מלבד התרומה הגדולה ותרומת המעשר שהם לכוהן, ובימינו אינם נאכלים מכיוון שכולנו טמאים. כמו כן מעשר שני, שבימינו אין נותנים אלא פודים אותו.
2. עיין גוב"י, מהדורא תניינא סי' קצח; שו"ת יעב"ץ ח"א סי' ו.

ספרי זה אינו נמצא בידינו. ה'ברכי יוסף' (סי' רמט אות ג) כתב שיש להאמין לדברי התוספות שיש ספרי כזה. ב'תורה תמימה', הסביר שיש הרבה מדרשי ספרי וספרא שמוזכרים בראשונים ואינם מצויים בידינו. ה'ברכי יוסף' הביא את דברי התנחומא (ראה סי' יח):

עשר שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים להוציא אחר מעשרה **לעמלי תורה**, תבואת זרעך אם זכיתם סוף שהם יוצאים לזרוע שדה, ואם לאו סוף שהיוצא השדה מתגרה בהם, ואיזה זה עשו, דכתיב ויבא עשו מן השדה. וכן נכתב במדרש הגדול (פרשת ראה עמ' רצט):

עשר תעשר את כל, אמר ר' אבא בר כהנא רמז לפרגמטוטין ולמפרשי ימים שיהו מוציאים אחד מעשרה **לעמלי תורה**. לפי מדרשים אלו, יש חובה על האדם לתת מעשר מרווחי³ ללומדי תורה⁴.

2. כבד את ד' מהונך

הירושלמי (פאה פ"א ה"א) דן בחיוב גמילות חסדים, ואומר:

גמילות חסדים: הדא דתימר בגופו אבל בממונו יש לו שיעור, ואתיין כ"י דמר רבי שמעון בן לקיש בשם רבי יהודה בן חנינא: נמנו באושא שיהא אדם מפרש חומש מנכסיו למצוה. עד היכן? רבן גמליאל בן איניאי ורבי אבא בר כהנא, חד אמר עד כדי תרומה ותרומת מעשר, וחרנה אמר כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך, כמראשית כל תבואתך.

הגר"א (שו"ע סי' רמט ס"ק ב) כתב שמהפסוק (משלי ג, ט) 'כבד את ד' מהונך', למדנו שמעשר עני נוהג בכספים. כוונת דבריו שיש לדרוש שהפסוק 'כבד את ד' מהונך', בא ללמדנו לתת מעשר עני אפילו מכספים, כשם שאתה מכבדו במעשר עני מראשית כל תבואתך⁵. דמיון בין מעשר כספים למעשר עני אפשר למצוא בדברי השל"ה (מסכת חולין פד ע"ב), וכך כתב:

אם זיכהו השי"ת שיש לו מעשר הרבה, ראוי לבערו ולחלקו בשנה השלישית ובשנה השישית של שמיטה כדין מעשר תבואה. למדנו שיש שהשוו דין מעשר כספים לדין מעשר עני⁶.

3. נראה שהחוב חל לאו דווקא על יורדי הים והסוחרים, אלא אלו דוגמאות לסוגי מסחר, אבל החוב חל על כל סוגי הרווחים.

4. בהערות לברכי יוסף, הביא את פסיקתא דרב כהנא (פרשה י), שהיא המקור לדרשות שיש לתת מעשר לעמלי תורה. פסיקתא דרב כהנא, קדמה לתנחומא ומדרש הגדול, ועל כן נראה שדברי הפסיקתא דר"כ, הם המקור לדרשות.

5. הגר"א בבאורי לירושלמי (פאה פ"א ה"א), למד שיש לתת לפחות 2% מעשר כספים. לפי הגר"א הדיון בירושלמי הוא מהו המינימום שחייבים לתת, אבל שו"ע ראה בדברי הירושלמי את מקור הדין שיש מעשר מכספים ולא דווקא מתבואת הארץ.

6. יש שהשוו מעשר כספים למעשר ראשון ולמעשר שני, ולא דווקא למעשר עני: רמ"א, יו"ד סי' רמז סד; ודרישה שם אות א; נודע ביהודה, תנינא סי' קצח; תשובה מאהבה ח"א, סי' פז; באר שרים, סי' כז.

ב. למי ניתן מעשר כספים

נראה ששני הלימודים המובאים בתור המקור לחיוב מעשר כספים, חלוקים בשאלה למי ניתן מעשר הכספים. הנצי"ב (מרומי שדה, תענית ט ע"א, ד"ה אולם) הסביר שהפסוק בדברים (יד, כב) 'עשר תעשר את כל', מדבר במעשר שני, כנאמר בהמשך 'ואכלת לפני ד' אלוקיך'. ולכן כתב בתנחומא שיש ליתנו לעמלי תורה, שעיקר מטרת המעשר השני הוא ללמוד תורה, כמו שכתבו התוספות (קידושין כד ע"א, ד"ה ה"ג רש"י), 'גדול מעשר שמביא לידי תלמוד'. לעומת זאת הפסוק במשלי 'כבד את ד' מהונך ומראשית כל תבואתך', מדבר במעשר עני. אם כן, יש לתת את מעשר העני לעניים.

הרמ"א (ס' שלא סעי' קמו) כתב:

הרב המחבר הזה (השו"ע) השמיט כל דיני מעשר עני שכתב הטור, שיש ללמוד

מהם הרבה דיני צדקה הנוהגים האידנא...

הט"ז (ס"ק לב) הביא את דיני מעשר עני, כדי ללמוד מהם על מעשר כספים, שמפרישים מהרווחים ונותנים לעניים. נראה שכיוון שהסכימו רוב האחרונים שיש לתת מעשר כספים לעניים, אם כן ייתכן שעיקר הלימוד הוא מהפסוק 'כבד את ד' מהונך ומראשית כל תבואתך'.

שאלו האחרונים, מדוע לא למדו מעשר כספים מדברי יעקב (בראשית כח, כב): 'וכל אשר תתן לי אעשר אעשרנו לך'. יש לומר שבדברי יעקב אין ציווי כללי על בני ישראל, אלא נטיית הלב והבטחה של יעקב לקב"ה, ואין להביא ממעשה אבות ראיה לדיני ישראל. אבל הפסוק 'עשר תעשר את כל' וכן הפסוק במשלי 'כבד את ד' מהונך', מלמדים על חיוב מעשר כספים לעניים.

ג. רמת החיוב של מעשר כספים

ברמת החיוב של מעשר כספים, נחלקו המפרשים, ויש בהם שלוש שיטות מרכזיות.

1. 'שנות אליהו' (פאה פ"א מ"א, ביאור הארוך, ד"ה וגמילות חסדים) כתב:

ירושלמי, הדא דתימא בגופו אבל לא בממונו, דיש לה שיעור, דתנן המבזבז אל יבזבז יותר מחומש והוא מן התורה. והא דאיתא בגמרא דילן, באושא התקינן דהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש, הפירוש שהיו מקודם הלכה למשה מסיני, דאל יבזבז יותר וכו', ואח"כ שכחו וחזרו ויסדו כהלכה ראשונה, וזה פירוש באושא התקינן ששם חזרו להלכה למשה מסיני הקדומה, וכן איתא בירושלמי בפרק הלז.

מדברי הגר"א עולה שהחיוב הוא לתת חומש, והוא נלמד הלכה למשה מסיני. הלכה זו נשכחה, ואנשי אושא, חזרו וחייבו הפרשת חומש מהנכסים. אם נסביר שהפסוק 'עשר תעשר את כל' בא לרבות מעשר כספים בכל הדברים כפשוטו, אז ייתכן שחיוב מעשר כספים הוא מדאורייתא.

7. שאלת הרב טכורש זצ"ל, שבילין ט, גיליון כה-כו (תש"ל), עמ' עו.

2. יש שלמדו שדרשת הספרי (תוס' תענית ט ע"א) 'עשר תעשר את כל' היא רק אסמכתא, וחוב מעשר כספים אינו אלא **מדרבנן**. וכן כתב 'שו"ת מהרי"ל' (סי' נד), 'ברכי יוסף' (סי' רמט אות ג), ותוספות רע"א (פאה פ"א מ"א בדעת הר"ש).

3. הב"ח (סי' שלא, ד"ה ואין נותנין) כתב שיש להכריע שמעשר כספים אינו לא מהתורה ולא מדרבנן, **אלא הוא מנהג** שנהגו בו ישראל. לדבריו, הפסוק המחייב במעשר כספים איננו אלא אסמכתא. ב'פתחי תשובה' (סי' שלא ס"ק יב) הביא מדברי המהר"ם ב"ר ברוך (ד' פראג סי' עד) שסובר גם הוא שמעשר כספים הוא מנהג טוב שנהגו בו ישראל. (עיי"ש באריכות מחלוקות האחרונים בשאלה זו). למסקנה נראה שנהגו ישראל להחשיב מעשר כספים בתור מנהג של מצווה, וכל מי שנהג כבר במנהג זה, נעשה עליו כנדר,⁸ אלא אם כן מתחילה התנה שנותן בלא נדר.

ד. מעשר כספים ומעשר היבול

הדיון שלפנינו הוא האם מנהג מעשר כספים נוהג גם מי שהפריש כבר מעשרות מתבואתו. ה'שיטה מקובצת' (כתובות נ ע"א, ד"ה מאי) הביא את דברי הרב המעילי ז"ל (בעל ה'מאורות'), ולשיטתו יש לתת חומש למעשר כספים, וכתב:

ובירושלמי גרסינן: באושא התקינה שיהא אדם מבזבז חומש ממונו למצוה, ומפרש התם בתחלה על הקרן ואח"כ על הריחו, ונראה סמך לדבר זה שבכל שנה ושנה היו ישראל חייבין להפריש שני מעשרות; שנה ראשונה ושניה - מעשר ראשון ומעשר שני, ושלישית - מעשר ראשון ומעשר עני. נראה מזה שמן המעשר הא' יש לו רשות להוציא לכל דבר מצוה... שהרי מעשר שני היה נאכל לו ולבניו ולבני ביתו בירושלים, אבל מן המעשר האחר יש לו לתת לצדקה לבני עניים כמו שהיה נותן מעשר ראשון לכהנים ולוויים למען יחזקו בתורת ד', ומעשר עני שהיה נותן לעניים.

מדברי בעל ה'מאורות' משמע שלומדים מדיני מעשר תבואה לדין מעשר כספים, וזה בא כנגד זה. נראה שלא הייתה נתינה למעשר כספים מתבואת הארץ. כדברים אלו אפשר ללמוד בספר 'מנורת המאור' (נר ג כלל ז ח"ב פ"ד, סי' קצב):

הצדקה בזמן הזה במקום המעשרות שמעשירים לנותן... (וממשיך במעלת המעשרות, ומסיים:) גרסינן באלה הדברים רבה: ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה, אמר רבי יצחק שלא יאמר אדם אלו נתן לי הקב"ה שדה הייתי מוציא מעשרות מתוכה, אלא אם אין לו שדה יתן ממה שיש לו בעיר, לפיכך אל ירפה אדם ידו מן המעשרות ויתנם כראוי, מן השדה ומן הבית ומכל מה שיבוא לידו בשום ענין בעולם.

בעל ה'צידה לדרך'⁹ (מאמר א כלל ד פ"ו) כתב:

8. עיי' ס' צדקה ומשפט, פ"ה סעי' ב.

9. רבי מנחם אבן זרח, מתלמידי ר' יהודה בן הרא"ש, לאחר גירוש יהודי צרפת.

ואמר עשר תעשר את כל תבואת זרעך, ואמרו חכמים ז"ל, לרבות את מפרשי הים והולכים בסחורות, ואם אין לנו עתה מעשר כל תבואת זרענו, חייב כל אדם לעשר מכל הבא לידו.

מלשון בעל ה'צידה לדרך' נראה שאין לנו עתה מעשר כל תבואת זרענו, ולכן חייב כל אדם לעשר מכל הבא לידו. אבל אם הייתה בידנו תבואת מעשר, לא היינו צריכים לתת מעשר כספים.

גם השל"ה (מסכת חולין פד ע"ב) כתב:

ואם הזמין לו הש"י ריוח אז תיכף ומיד יפריש מעשר, כמו שכתוב 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך'. אמרו רבותינו ז"ל 'את' לרבות מפרשי הים והולכי מדברות והולכי בסחורות. ואם אין עתה לנו תבואות מעשר זרעים - חייב אדם לעשר מכל הבא לידו.

עולה מכך שמעשר כספים ניתן בתור תחליף למעשר תבואה. נראה שכל הנהגת מעשר כספים חלה רק משעה שיצאו ישראל לגלות, ופסקה הפרשת תרומות ומעשרות, כפי שכתב מהר"ם ב"ר ברוך (שם), שזה מנהג הגולה. משמע שבארץ ישראל לא נהגו מעשר כספים, כיוון שהפרישו תרומות ומעשרות מהיבול. הסבר זה מופיע ב'עלי תמר' (פאה פ"א ה"א, ד"ה נמנו). הסבר זה ייתכן לפי השיטות שמעשר כספים הוא מדרבנן או מנהג, אבל לפי השיטה שמעשר כספים מדאורייתא או הלכה למשה מסיני, ייתכן שנהג גם בתבואת הארץ.

בשנות מעשר עני (שנים ג, ו) פסק מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל¹⁰ שחקלאי המפריש מעשר עני, איננו צריך לתת מעשר כספים. לעומת זאת הגר"מ אליהו זצ"ל הורה שחקלאי שנתן מעשר עני, לכתחילה ייתן מרווחי שאר הפירות מעשר כספים. לפי פסיקת הגר"מ אליהו זצ"ל, חיוב מעשר כספים חל למרות שהחקלאי הפריש מעשר עני כדין.

בשנות מעשר ראשון ושני (שנים א, ב, ד, ה), אפשר לומר שהנותן מעשר ראשון ללוי הפריש את המעשרות של זרע הארץ, ולא חלים עליו חיובי מעשר כספים, שזו מצוות צדקה בממונו, ולכן אינו צריך לתת מעשר כספים שוב מפירות אלו. אמנם יש מקום לסברא שמעשר ראשון הניתן ללוי איננו ניתן צדקה לעניים, אלא ללויים חלף עבודתם, ואם כן, לא קיים מצוות צדקה מפירותיו. אבל נראה שפירות אלו שהפריש מהם תרומות ומעשרות כדין, אינם מחויבים במצוות צדקה, שכן קיימו בהם מצוות התורה להפריש תרומות ומעשרות, ולא חלה עליהם תקנת מעשר כספים. יסוד זה יכול להיות מוסבר על פי הגמרא (ברכות לה ע"א), שכדי להתיר לאדם לאכול, עליו לברך, ואז הפירות של הקב"ה מותרים לשימוש אדם. כן גם בתבואה, כדי לאוכלה צריך להפריש תרומות ומעשרות מכל התבואה, וכן גם בכספים, על האדם לתת עשירית מממונו כדי שהכסף יעבור לשימוש. לכן אין צורך להפריש מעשר כספים, מדבר שכבר הפרישו ממנו תרומות ומעשרות. הדברים מובנים יותר לפי השיטה המקובלת, שמעשר כספים איננו

10. ס' התורה והארץ ב, עמ' 105.

אלא מנהג (אות ז). אם כן המנהג היה להפריש מעשר כספים מדברים שאינם מזרע הארץ, ולכן אין נתינת מעשר כספים נוהגת אצל מי שנתן והפריש תרומות ומעשרות כדין, כל השנים. ראיתי שכן כתב הרה"ג יעקב בלויא זצ"ל ('צדקה ומשפט', פ"א הערה יד):

מסתבר שגם הנוהג במעשר כספים, אינו חייב במעשר כספים מריוח פירות שדהו לאחר שהפריש מהם תרו"מ שחייב בהם. משמע שלא נתחייב זרע הארץ כלל במעשר כספים, אלא בתרומות ומעשרות, וכל שנה יש לתת מעשר לפי חיובי אותה שנה.

סיכום

1. המפריש תרומות ומעשרות מפירות שדהו (בכל שנות השמיטה), פטור מנתינת מעשר כספים מפירות אלו (אם נתן מעשר ראשון או מעשר עני כדין). יש מי שאומר שלכתחילה, גם אם הפריש ונתן מעשר ראשון ועני, עליו לתת גם מעשר כספים.
2. המפריש תרומות ומעשרות מפירות שדהו, לא קיים בכך מצוות צדקה, ועליו להפריש צדקה משאר נכסיו.

